

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ
ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Проаналізовано основні соціально-психологічні проблеми в управлінській професійній діяльності. Досліджено загальні проблеми ефективного функціонування керівника і його здоров'я та психологічного здоров'я зокрема. Звернено увагу на важливість психологічного здоров'я державного службовця-керівника в його нерозривному взаємозв'язку з кадровою політикою у сфері державного управління через призму розуміння "психологічне здоров'я керівника".

Administrative professional activity main social and psychological problems are analyzed. Manager's effective activity general problems, his health and psychological health particularly are investigated. To draw attention to psychological health importance of a public servant-manager and its inextricable link with personnel policy in public administration sphere in the light of prism conception "manager psychological health" is proposed.

Увага сучасних дослідників до гуманізації державного управління та винайдення шляхів стабільного розвитку суспільства є підтвердженням принципової ролі та незамінності людського фактору в цих процесах. У зв'язку з цим актуалізується необхідність створення цілісної системи професійної підготовки й роботи з кадрами з урахуванням особливостей мотивації та корекції професійно-психологічного стану державних службовців і їх звернення до загальнолюдських цінностей і моральних ідеалів соціального управління. Взаємозв'язок загальносуспільних і кадрово-управлінських проблем, кадрового забезпечення державної служби має причинно-наслідковий характер унаслідок фрагментарності і незавершеності організаційно-правових заходів з кадрового забезпечення системи державного управління, уможливорює розглядати критичні проблеми через дефіцит наукового забезпечення організаційно-правових та соціально-психологічних засад роботи з кадрами у процесі розробки і здійснення соціальних реформ [13].

Останнім часом у працях сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як А. Бутенко, Г. Атаманчука, В. Бондаря, В. Князева, Н. Нижник, В. Майбороди, І. Надольного, С. Серьогіна, М. Пірен, В. Ребкала, І. Розпутенка, В. Скуратівського, В. Цветкова підіймається питання щодо підвищення ефективності діяльності державних службовців. Переорієнтація особистісних якостей державних службовців у період суспільних трансформацій пов'язана з професіоналізацією на основі гармонійних відносин між представниками державної влади та громадянином. Відповідне ставлення до службовців та їх професійних обов'язків запобігає особистій та груповій зацікавленості у вирішенні конкретних проблем. Зовнішній вплив на діяльність державного службовця та упередженість сприяють виникненню конфліктів усередині організації та напруженої морально-психологічної атмосфери в підрозділах органів державної влади, що знижує ефективність державної служби, відображаються на ставленні до громадян. Належна увага до проблеми громадянина, повага до його особистості запобігатимуть ігноруванню звернень, зволіканню з вирішенням тощо, в цілому ставлять виконання професійних обов'язків вище за особистої зацікавленості. Тому вдосконалення системи роботи з кадрами в контексті психологічного здоров'я державного службовця безпосередньо пов'язано з підвищенням вимог до професійності в межах службових обов'язків, де громадянин та його комфорт є передумовами ефективності діяльності органів державної влади.

Метою даної статті є аналіз специфіки професійної діяльності державного службовця, визначення шляхів удосконалення кадрової роботи у сфері державної служби в напрямі збереження психологічного здоров'я державного службовця як морально-етичної складової професійної діяльності.

Глобалізаційні процеси, що характеризуються швидкою зміною технічних, освітніх, громадських пріоритетів суспільного розвитку обумовлюють необхідність засвоєння та адаптування громадян до темпів і вимог соціального життя. Дедалі складніші вимоги до державних службовців висуваються з метою підвищення ефективності роботи, вимагаючи в такий спосіб ознак професіоналізму. Сучасний український державний службовець усе більше зазнає тиску соціально-економічних, морально-етичних, політичних і психологічних факторів на фоні високого рівня суспільних очікувань і, у тому числі, соціальної ролі як взірця втілення професіоналізму.

Під час вивчення специфіки діяльності державного службовця виникла потреба у зверненні до психології організації, психології управління, психології праці, психології особистості, професійного здоров'я, де однією з найгостріших проблем постала проблема здоров'я державного службовця з психологічної точки зору, що обумовлено впливом негативних чинників на емоційний стан і потребує пошук шляхів їх усунення та корекції [3]. Під час вивчення проблем професійного здоров'я державного службовця ми використали комплексний підхід, який включає принцип детермінізму, принцип єдності свідомості та діяльності. Однією з основних і найважливіших характеристик професійного здоров'я є об'єднання всіх психологічних, фізіологічних, соціальних і духовних властивостей, визначення їх впливу на ефективність його професійної діяльності; стійкість апарату адаптації особистості в умовах цілеспрямованої діяльності, цілісність процесу саморегуляції в професійній діяльності.

Збільшення кількості дестабілізуючих факторів, що обумовлюють зниження рівня здоров'я населення в цілому і державного службовця зокрема, викликає необхідність розробки та проведення психокорекційних заходів з усунення синдрому нездоров'я. Цей напрям є одним з найважливіших у психології здоров'я як особливого дослідницького напрямку, за допомогою якого можна отримати цілісну картину стану професійної соціалізації, особливо у сфері державного управління [11].

Потрібно зазначити, що поняття професійного здоров'я визначене в сучасній науковій літературі недостатньо чітко. Проте загальним критерієм визначення постає можливість для людини поступово стати самодостатньою особою через регуляцію психічних процесів шляхом професійної діяльності. Це уможлиблює соціальну орієнтацію не тільки на норми, що задаються ззовні, але й на певний внутрішній механізм, який може бути втілений у морально-етичних принципах, а регулятором виступатиме сумління особистості, людини, громадянина.

Складовими компонентами професійного здоров'я фахівці вважають фізичний, соціальний, емоційний та інтелектуальний аспекти розвитку людини [14]. Пошук шляхів досягнення щасливого життя, можливостей самореалізації, пошуку мотивів, усвідомлення цінностей, установок, задоволення потреб, пов'язані з визначенням людиною її місця в суспільстві, включає вивчення взаємопов'язаних галузей знання про сутність людини – філософсько-психологічних, соціальних, медико-біологічних, психологічних [1; 9]. Втілення такого комплексного підходу уможлиблюється за умови індивідуального та суспільного усвідомлення значущості “гармонії професійного здоров'я” у системі “природа (всесвіт) – особистість – професійна група – суспільство – всесвіт”.

Поняття “психологічне здоров'я” характеризує стан суб'єкта життєдіяльності як розпорядника душевних сил і здібностей. Про стан психологічного здоров'я також свідчить особистісна мотивація людини, яка дозволяє людині стати відносно соціально автономною в психологічному сенсі, орієнтуватися в поведінці й відносинах на суспільні норми [5; 6], а також виходячи з власних уявлень особистості про соціальний порядок.

Основу психологічного здоров'я складає онтогенетичний розвиток суб'єктивної реальності людини в суспільній нормі, тобто мова йде про відтворення соціально належного в громадянину. Саме поняття “норма” в даному випадку треба розуміти як вказівку на можливості вищих соціальних досягнень. Отже, “норма” – це не середнє, а те краще, що можливе для конкретної людини за відповідних умов [10].

Так, визначення норм психологічного здоров'я пов'язано з критеріями оцінювання стану психологічного здоров'я. Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ) визначає такі критерії:

1. Усвідомлення та відчуття безперервності існування, постійності, ідентичності фізичного і психічного “Я”.
2. Відчуття подібності переживань в однотипних ситуаціях (співчуття та турбота – *авт. С.С.*).
3. Критичне ставлення до себе, результатів своєї діяльності.
4. Відповідність психічних реакцій силі й частоті впливів, соціальних ситуацій, обставин.
5. Здатність коригувати свою поведінку.
6. Планування своєї діяльності, реалізація цих планів.
7. Здатність змінити свою поведінку відповідно до ситуації [8].

На нашу думку, психологічне здоров'я визначається двома ознаками. Перша ознака – це дотримання в основних формах проявів життєдіяльності принципу рівноваги – “золотої середини”, і тому психічна рівновага виділяється як провідна ознака психологічного здоров'я. Ця ознака знаходить своє віддзеркалення як у критеріях здоров'я людини (у визначенні ВООЗ), так і у вигляді творчої ініціативи (у професійної діяльності). Індивідуальний підхід є головною ідеєю в процесі пошуку в частині психологічних констант поведінки, способу життя, а також одним із завдань психології здоров'я.

Друга ознака – це успішне пристосування індивіда або адаптація, яка умовно поділяється на соціальну, соціально-психологічну й інтрапсихічну. Завдяки їй досягається стан “гармонії” з природою, з людьми і з самим собою. Конкретизацією цих ознак можуть бути різні критерії, які дозволяють всебічно провести оцінку психологічного здоров'я людини. Зазначимо, що критерії оцінки тісно взаємопов'язані один з одним і можуть розглядатися як загальна оцінка індивіда, його індивідуально-психологічних особливостей (показники критичності й самокритичності, здатність до самоконтролю, комунікативна ефективність, свобода від залежності, почуття гумору, самооцінка, рівень домагань, тощо) та їх застосування у професійній діяльності.

У працях вітчизняних і зарубіжних учених І. Дубровіна, В. Слободчикова, А. Шувалова, Л. Дьоміна, І. Ральникова, психологічне здоров'я визначається як один із рівнів “професійного благополуччя”, яке віддзеркалює внутрішню цілісність, самовизначеність людини, її гармонію зі своїм внутрішнім “Я”. Вважається, що психологічне здоров'я – це прояв активності особистості у творчій цілеспрямованій, соціальної діяльності. Визначається вона як гнучкість і ефективність у нових умовах і потенційно небезпечних ситуаціях, а також здатність надавати подіям бажаного напрямку.

Такі вчені, як І. Іщук, Г. Нікіфоров, В. Приходько, В. Кузьмінський, С. Григор'єв зазначають, що психологічне здоров'я безпосередньо пов'язане з усвідомленням та осягненням людиною самої себе, призначення свого життя у світі, повноти “включення” в соціальне життя, проживання та переживання теперішнього моменту, відчуття свободи та здатності до найкращого вибору. Психологічне здоров'я так чи інакше пов'язане з особистісним і соціальним контекстом розвитку людини, стійким розвитком

особистісних якостей. С. Корсаков зазначав, що чим більш гармонійно поєднані всі істотні якості, які виявляє особистість, тим більше вона є стійкою, урівноваженою та здатною протидіяти зовнішнім впливам, які можуть зруйнувати її цілісність. Розглядаючи психологічне здоров'я як частину валеології здоров'я, логічно пов'язати його із особливостями сприйняття людиною дійсності в різних картинах світу (світосприйняття) і вважати, що це впливає на ставлення людини до різних аспектів власної діяльності, самореалізації особистості [2; 4].

Більш глибоким питанням є психологічні наслідки свідомого прийняття індивідом тієї чи іншої світоглядної системи, яка містить ідеали та принципи моральної поведінки людини. Цей факт визначають як показник морально-психологічної зрілості. Дослідники Л. Божович, Ю. Шрейдер, Д. Гільдебрант відокремили такі критерії морально-психологічної зрілості:

1. Чітке усвідомлення етичних координат оцінювання “добра” і “зла”, диференціація добрих і поганих вчинків.

2. Визрівання рефлексивного механізму оцінки власних потреб, мети, власних та інших дій у системі цих координат.

3. Формування свідомості щодо необхідності робити добрі, суспільно визнані моральні вчинки й утримуватися від негативних вчинків.

4. Формування почуття свободи, тобто визнання можливості робити добро та не робити зла за умови відсутності прямого зовнішнього примусу в усіх ситуаціях або обставинах життя.

5. Розуміння та прийняття об'єктивного факту залежності дій людини від неї самої, від її волі, тобто відповідальності людини за свої вчинки (визнання себе самого причиною своїх дій, їх наслідків і готовність нести відповідальність за них).

6. Наявність сумління як регуляторного механізму, що інформує людину в ситуаціях морального вибору про відповідність майбутніх або вчинених дій [11, с. 198–200].

Сумління як етична категорія є не лише важливим особистісним фактором, що регулює моральну поведінку, виробляє чутливість до обставин морального вибору та співставляє дії людини з етичними нормами та ідеалами суспільства, але виступає важливим чинником психологічного здоров'я. Сумління являє собою знання про емоційну цінність уявлень, наявних у нас із приводу мотивів наших дій. Уже із цього визначення видно, що сумління є складним феноменом, який складається частково з елементарного вольового акту або свідомо необгрунтованого прагнення до дії, а частково з усвідомленого відчуття. Складний феномен сумління складається з двох рівнів. Один із них, який утворює основу, містить у собі психічне явище, а інший – містить стверджувальне або заперечливе судження суб'єкта. Сумління може випереджати, супроводжувати, доповнювати свідоме, виступати як просто вхідне афективне явище при протіканні психічних процесів. Моральна оцінка дії не завжди є справою свідомого, скоріше афективного, але може функціонувати і без його участі.

К. Юнг, аналізуючи теорію З. Фрейда про “Понад-Я”, стверджував, що несвідоме старіше свідомого. Несвідоме не піддається ніякому (або майже ніякому) впливу свідомих вольових актів. Воно може витіснятися або пригнічуватися повністю або на деякий час. Це витіснення виходить із деякого психічного фактору, званого, за З. Фрейдом, “Понад-Я”. К. Юнг ототожнював поняття “Понад-Я” з “моральним кодексом” і стверджував, що в цьому понятті немає нічого, що виходило б за межі загальновідомого. Особливістю такого підходу до психологічного здоров'я є той факт, що в кожному окремому випадку той або інший моральний аспект може виступати традицією або звичаєм. Феномен сумління тут набуває особливої ваги.

Традиційні моральні приписи унеможливають чітке відокремлення сумління як механізму соціальної поведінки. Звідси випливає, що сумління часто виявляється як наслідок впливу моральних приписів. Думка, начебто совість є не що інше, як вплив моральних приписів, що її не існувало б без моральних законів, феномен, іменований “сумлінням”, виявляється всюди, у всьому людському. На наш погляд, сумління не збігається з особистим моральним кодексом, а скоріше йому передує. Тобто сумління виступає механізмом регулювання, у тому числі соціальних відносин з орієнтацією на суспільні ідеали, ідеали прийнятої соціальної поведінки.

Немає іншого такого психічного феномена, який би виразніше висвітлював внутрішню суперечливість людини, ніж сумління. Сумління створює духовний потенціал, що виникає із протилежностей. Сумління доводить до свідомого підходу, до розуміння ситуації в альтернативних варіантах її розвитку крізь протиріччя належного (суспільного) та особистісного (мотиваційного), що виступає основним критерієм обрання конкретного варіанта управлінського рішення. Сумління допомагає визначитися з вибором лінії поведінки. Вибір недоброго, злого, неналежного тягне за собою такі наслідки, як докори сумління [7].

Таким чином, психологічне здоров'я є специфічною складноінтегральною якістю індивіда, яка виникає та розвивається під впливом сукупності зовнішніх (соціальних, біологічних) і внутрішніх (психологічних) факторів, що обумовлюють різноманітні психологічні особливості її прояву у професійній діяльності.

На сьогодні службовці здебільшого зазнають негативних впливів сучасного напруженого та трудомісткого ритму життя, подвійних моральних стандартів, необхідності діяти в умовах, наближених до екстремальних. Така робота характеризується напруженою повсякденною діяльністю та відповідальністю, необхідністю приймати управлінські рішення, від яких інколи залежить не тільки ефективність професійної діяльності керівника, державної служби, але державної влади в цілому. Запропонований комплексний підхід

до оцінки діяльності службовця крізь призму “психологічного здоров’я” у професійній діяльності дозволяє більш повно розкрити проблему вдосконалення діяльності державних службовців в її нерозривному зв’язку з морально-етичними аспектами. Суб’єкт-об’єктні види діяльності, в яких об’єктом уваги є інші люди, громадяни, що є основою професійної діяльності в системі державної служби, підтверджують перспективність підвищення ефективності кадрової політики у сфері державного управління шляхом вивчення психологічних, психофізіологічних закономірностей засобами сучасної прикладної психології та фізіології праці професійної діяльності державних службовців. Такий міждисциплінарний підхід може стати фактором не тільки поліпшення сучасної кадрової політики – через професійний відбір і підбір, орієнтацію, підготовку, корекцію, раціоналізацію трудової діяльності, – але й підвищення ефективності професійної діяльності державних службовців і державної служби загалом. З огляду на це перспективним напрямом досліджень буде розробка науково обґрунтованих заходів профілактики професійного здоров’я.

Література:

1. *Аршава І. Ф.* Психологія здоров’я : [навч. посіб.] / І. Ф. Аршава, О. Г. Капшукова. – Д. : ВРК ДНУ, 2006. – 92 с.
2. *Асмолов А. Г.* Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
3. *Безносос С. П.* Психология профессиональной деформации личности / С. П. Безносос. – СПб. : Речь, 2004. – 245 с.
4. *Белов А. И.* Психология здоровья. – М. : КСП ; СПб. : Респект, 1994. – 272 с.
5. *Березовская Р. А.* Профессиональное здоровье менеджера (Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности) / Р. А. Березовская ; под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. – СПб. : Речь, 2001. – 182 с.
6. *Гриценко В.* Здоров’я людини як багатоаспектна проблема / В. Гриценко, В. Белов, А. Котова // Вісн. НАН України. – 2006. – № 6. – С. 51–58.
7. *Занюк С. С.* Психологія мотивації / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 301 с.
8. *Здоровье для всех к 2000 году.* Глобальная стратегия ВОЗ. – Женева : Изд-во ВОЗ, 1981. – 106 с.
9. *Зигерт В.* Руководитель без конфликтов / В. Зигерт, Л. Ланг. – М. : Экономика, 1988. – 267 с.
10. *Казначеев В. П.* Очерки теории и практики экологии человека / В. П. Казначеев. – М. : Мысль, 1983. – 243 с.
11. *Никифоров Г. С.* Психология здоровья / Г. С. Никифоров. – СПб. : Речь, 2002. – 256 с.
12. *Приходько В. В.* Креативна валеологія / В. Приходько, В. Кузьминський. – Дніпропетр. : НГУ, 2004. – 231 с.
13. *Соколовський С.* Професійна діяльність державних службовців: проблеми наукового обґрунтування / С. Соколовський // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 4 (26). – С. 178–183.
14. *Судаков К. В.* Диагноз здоровья / К. В. Судаков. – М., 1993. – 312 с.

Надійшла до редколегії 21.04.2009 р.